QADIMGI DUNYODA BORLIQ HAQIDAGI ILK TASAVVURLAR

Isaqova Zamiraxon Ruhitdinovna
Namangan Davlat universiteti falsafa fanlari doktori (DSc), professor
ms.zamiraxonisaqova@gmail.com
Namangan Davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Falsafa yo‘nalishi M.FAL-AU-25 guruh talabasi
Qosimov Xamidullo Abduqaxxor o‘g‘li
qosimovxamidullo852@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi dunyo xalqlarining borliq haqidagi dastlabki tasavvurlari, olamning yaralishi haqidagi mifologik qarashlar hamda Sharq va Yunon falsafasida borliq muammosining shakllanishi yoritiladi. Shuningdek, qadimgi mutafakkirlarning borliqning mohiyati, uning ibtidosi va rivojlanishi haqidagi g‘oyalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Borliq, qadimgi dunyo, mifologiya, falsafa, kosmogoniya, Sharq falsafasi, Yunon falsafasi, ontologiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются первоначальные представления древнего мира о Вселенной, мифологические взгляды на сотворение Вселенной и формирование проблемы Вселенной в восточной и греческой философии. Также анализируются идеи древних мыслителей о сущности Вселенной, её происхождении и развитии.

Ключевые слова: Вселенная, древний мир, мифология, философия, космогония, восточная философия, греческая философия, онтология.

Abstract: This article examines the initial ideas of the ancient world about the universe, mythological views on the creation of the universe, and the formation of the problem of the universe in Eastern and Greek philosophy. It also analyzes the ideas of ancient thinkers about the essence of the universe, its origin and development.

Keywords: Universe, ancient world, mythology, philosophy, cosmogony, Eastern philosophy, Greek philosophy, ontology.

Borliq masalasi falsafaning eng qadimiy va fundamental muammolaridan biridir. Insoniyat ilk davrlardanoq o‘zini o‘rab turgan olamning mohiyatini anglashga intilgan. “Olam qanday paydo bo‘lgan?”, “Hayotning manbai nima?”, “Inson borliq ichida qanday o‘rin egallaydi?” kabi savollar qadimgi jamiyat tafakkurining markazida bo‘lgan. Ana shu izlanishlar natijasida borliq haqidagi ilk tasavvurlar shakllangan. Qadimgi dunyoda borliqni anglash dastlab mifologik va diniy qarashlar asosida rivojlangan bo‘lsa, keyinchalik falsafiy tafakkur yuzaga kelishi bilan ilmiyroq va mantiqiy talqinlar paydo bo‘la boshladi. Bu jarayon inson tafakkuri tarixida muhim bosqich bo‘lib, keyingi falsafiy ta’limotlar rivojiga zamin yaratdi.

Qadimgi Sharq xalqlarida borliq haqidagi tasavvurlar, qadimgi Sharq sivilizatsiyalari — Misr, Mesopotamiya, Hindiston va Xitoyda borliq haqidagi qarashlar asosan kosmogonik afsonalar orqali ifodalangan. Qadimgi Misr mifologiyasida olam ibtidoiy suv – “Nun”dan yaralgan deb hisoblangan. Misrliklar quyosh xudosi Ra butun mavjudotning yaratuvchisi ekaniga ishonishgan. Ularning fikricha, tabiat va inson hayoti ilohiy qonuniyatlar asosida boshqariladi. Mesopotamiya xalqlarining “Enuma Elish” dostoni borliqning paydo bo‘lishini tartibsizlik va xaos ustidan tartibning g‘alabasi sifatida tasvirlaydi. Bu yerda olam xudolar kurashi natijasida vujudga kelgan deb qaralgan. Qadimgi Hind falsafasida esa borliq masalasi yanada chuqur falsafiy tus oladi. “Vedalar” va “Upanishadlar”da borliqning ibtidosi sifatida **Brahman** tushunchasi ilgari suriladi. Brahman – mutlaq, cheksiz va abadiy mavjudlik sifatida talqin etilgan. Insonning ichki mohiyati bo‘lgan Atman esa Brahmanning bir qismi deb qaralgan. Qadimgi Xitoy falsafasida borliq “Dao” tushunchasi orqali izohlangan. Dao — olamning umumiy qonuni va tabiiy tartibi hisoblangan. Yin va Yang nazariyasi esa borliqdagi barcha hodisalarning qarama-qarshiliklar birligi orqali rivojlanishini tushuntirgan.

Qadimgi Yunon falsafasida borliq masalasi, borliq muammosi eng mukammal ko‘rinishda Qadimgi Yunon falsafasida rivojlandi. Yunon faylasuflari olamning kelib chiqishini miflar orqali emas, balki aql va kuzatish asosida tushuntirishga harakat qildilar. Fales borliqning asosini suv deb hisoblagan. Uning fikricha, barcha mavjud narsalar suvdan paydo bo‘ladi. Anaksimandr esa borliqning manbai sifatida “apeyron” — cheksiz va noaniq ibtido g‘oyasini ilgari surgan. Anaksimen barcha mavjudotlarning asosi havo ekanligini ta’kidlagan. Geraklit olamning asosi olov deb hisoblagan va borliq doimiy harakat hamda o‘zgarishda ekanini ta’kidlab, “hamma narsa oqimda” g‘oyasini ilgari surgan. Parmenid esa aksincha, haqiqiy borliq o‘zgarmas, abadiy va yagona ekanini ta’kidlagan. Demokrit borliqni atom va bo‘shliqdan iborat deb izohlab, atomistik nazariyani yaratdi. Bu g‘oya keyinchalik tabiiy fanlar rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Keyinchalik Platon g‘oyalar olami nazariyasini ishlab chiqdi. Unga ko‘ra, haqiqiy borliq moddiy dunyo emas, balki ideal shakllar olamidir. Aristotel esa borliqni materiya va shakl birligi sifatida talqin qildi.

Mifologik tafakkurdan falsafiy tafakkurga o‘tish, qadimgi dunyoda borliq haqidagi qarashlar evolyutsiyasi mifologiyadan falsafaga o‘tish bilan tavsiflanadi. Dastlab tabiat hodisalari ilohiy kuchlar faoliyati bilan tushuntirilgan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan inson kuzatish, tahlil va mantiqiy xulosalar orqali borliq mohiyatini izohlashga harakat qildi. Aynan shu o‘zgarish insoniyat tafakkuri rivojida yangi bosqichni boshlab berdi. Natijada ontologiya, metafizika va tabiat falsafasi kabi yo‘nalishlar shakllandi.

Qadimgi dunyoda borliq haqidagi ilk tasavvurlar insoniyatning olamni anglash yo‘lidagi dastlabki qadamlarini ifodalaydi. Sharq xalqlarida borliq asosan diniy va mifologik ruhda talqin qilingan bo‘lsa, Yunon falsafasida u mantiqiy va ilmiy asosda izohlana boshladi. Bu qarashlar keyingi davr falsafasi, ilm-fani va madaniy taraqqiyotining shakllanishida muhim o‘rin tutdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib,

yangi bosqichga ko'taramiz. J 1.- T.: O'zbekiston, 2017.

2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. J.2.- T.: O'zbekiston, 2018.

3. Narvaez D. va Lapsli D.K., (2005). Axloqiy o'ziga xoslikni rivojlantirish: rolni qayta ko'rib chiqish

4. Matbua Ahmedova "FALSAFA" O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati nashriyot TOSHKENT - 2006

5. Muhammadjon Imomnazarov "Milliy ma'naviyat bosqichlari" Toshkent 2010

6. Yo'ldoshev S., Usmonov M., Karimov R. Qadimgi va o'rta asr G'arbiy Yevropa falsafasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Sharq,

7. S.Valieva, K.Tulenova, I.Karimov "Ijtimoiy falsafa" Toshkent 2014-yil

8. G.Ruzmatova, R.Karimov, D.Rahimdjanova, R.Bekbayev. Sharq va g'arb falsafasi tarixi. 1-jild. Darslik. – Toshkent: "Fan va ta'lim" nashriyoti, 2023

9. www.ziyonet.uz